

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

УДК 808.5

Алієва З. К. *

ФОРМУВАННЯ СТЕРЕОТИПІВ КУЛЬТУРНОЇ ПЕРЦЕПЦІЇ В АСПЕКТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу деяких аспектів міжкультурної комунікації. Досліджуються проблеми формування і роль стереотипів у процесі культурної перцепції. Проведено порівняльний аналіз ендостереотипів і екзостереотипів, показано їх опосередкованість специфікою ментальності.

Ключові слова: культура, стереотип, ендостереотип, екзостереотип, культурна перцепція, міжкультурна комунікація.

Проблеми соціальної та культурної перцепції і ширше – міжособистісного пізнання – різноманітно вивчаються в психології та акмеології, основи закладено в роботах В.Н.Мясищева, Б. Г. Ананьева, А.А. Бодалева, Л.С.Виготського, А.Н.Леонтьєва, Г.М. Андрєєвої, А. В. Петровського, Л.А.Петровської, С.Л. Рубінштейна, розвивається як аспект соціального пізнання і мислення в К.А. Абульханової, М. І. Воловікова. При цьому соціальна перцепція розглядається у зв'язку з процесами міжособистісного пізнання, розуміння людини людиною. Змістовними є дослідження в галузі соціолінгвістики – О.Ахманов, Л. Нікольський, Ю. Дешерієв; лінгвокультурології – Є. Верещагін, Д. Гудков, П. Донець, В. Костомаров, І.Ольшанський, Ю. Степанов; етнолінгвістики – К. Батурина, А. Герд, В.Жайворонок, В. Кононенко та ін.; психолінгвістики – І. Зимня, Ю. Караулов, Г.Колшанський, В. Красних та ін.; теорії міжкультурної комунікації – А.Вежбицька, Г. Єлізарова, Ю. Серебрякова, С. Тер-Мінасова та ін. Обґрунтовують, що для комунікації наявні специфічні поняття, властиві певній етноспільноті, знання пов'язані з культурою і звичаями цієї спільноти людей.

Мета статті – дослідити лінгвістичний аспект міжкультурної комунікації та формування стереотипів.

Соціокультурні стереотипи функціонують у площині традиційно-побутової культури як фактора буття національної самосвідомості – Ю.Арутюнян, М. Мнацаканян, А. Бороноев, Ю. Бромлей, А. Дашдамиров, В.Павленко, В. Плахов, О. Селіванова, Ю. Серебрякова, Т. Стефаненко. Національна самосвідомість виражається в єдності своєї структури, яка складається з чотирьох рівнів: ідеологічного, теоретичного, повсякденного, психологічного. Психологічний і повсякденний рівні формують масово-буденний пласт національної самосвідомості, яка зумовлює викривлення об'єктивного передавання культурної інформації у процесі міжкультурної комунікації.

Світ культури є результатом міжкультурної взаємодії різних народів як носіїв самобутніх культур. Жодна країна світу не може гармонійно розвиватися без контактів із соціокультурним досвідом інших народів.

Будь-яке спілкування починається із сприйняття – перцепції. Під культурною перцепцією розуміється сприйняття традицій і цінностей чужої (іншої) культури, ставлення до її представників і оцінка останньої. Характер сприйняття іншої культури, який іноді буває ворожим, накладає відбиток на міжкультурне спілкування та взаємодію. Якщо ворожість виявляється в

поведінці індивідів, її вважають проявом побутового расизму. Але коли нетерпиме ставлення до іншої культури охоплює великі маси людей, то виникають міжнаціональні непорозуміння і війни. Міжетнічні відносини всередині та поза однієї держави можуть приймати форму: більш-менш мирного співробітництва; етнічного конфлікту [1, с. 56].

Відомі різноманітні способи міжетнічного співробітництва. Перший спосіб називається етнічним змішуванням: різні етнічні групи стихійно змішуються протягом багатьох поколінь і в результаті утворюють одну націю. Відбувається це зазвичай через міжетнічні шлюби. Таким шляхом сформувалися латиноамериканські народи: в єдине ціле тут змішалися традиції іспанців, португальців, місцевих індіанців і привезених з Африки рабів.

Другий процес – етнічне поглинання, тобто асиміляція, – являє собою майже повне розчинення одного народу (іноді декількох народів) в іншому. Етнічна культура знаходить унікальне відображення в мові. Засвоєння тільки форми нерідної мови та літератури без урахування культурного компонента, її значення, часто спрямовує до конфліктної поведінки. Опановуючи кожен нову мову, сприймаючи нові літературні твори, людина відкриває для себе нове світосприйняття, світовідчуття, стає співтворцем. Те, як особистість сприймає світ, долучається до художніх образів і що вона в ньому бачить, завжди відображається у поняттях, сформованих на основі рідної мови з урахуванням всього багатства слів, притаманних цій мові виражальних засобів. Кожну ситуацію, подію сприймають й оцінюють крізь призму прийнятих у рідному лінгвосоціумі культурних норм і цінностей [4, с. 197].

У психологічній літературі термін «стереотип» завдячує американському журналісту У. Ліппману [6, с. 82], який вперше використав його в 1922 році у книжці «Суспільна думка». У. Ліппман запропонував для користування вислів „соціальний стереотип”, який почав вживатися щодо схематичних культурно зумовлених малюнків світу в голові людини, що заощаджують її зусилля під час сприйняття складних об’єктів світу, а також захищають певні культурні позиції і норми. Комунікація є найважливішою умовою існування, розвитку і засвоєння культури. Саме комунікація сприяє трансляції цінностей, ідей, знань, акумуляції інформації, координування спільної діяльності людей [8, с. 125].

Комунікативна лінгвістика поняття „стереотип” інтерпретує як комунікативну одиницю певного етносу, що «здатна через актуальну презентацію соціально санкціонованих потреб здійснювати спонукальний типізований вплив на свідомість особистості – соціалізованого індивіда, формуючи в ньому відповідні мотивації», або як соціокультурна маркована одиниця ментально-лінгвального комплексу представника певної етнокультури, що реалізується у мовленнєвому спілкуванні як нормативна локальна асоціація до стандартної для певної культури ситуації спілкування [9, с. 1516].

А. Бодалева: «Сприйняття людини людиною – це безпосереднє наочно-образне відображення однією людиною іншої. Поняття, що складається в індивіда щодо конкретної особистості, – це форма його мислення про неї, в якій узагальнено фіксуються ознаки даної людини, що характеризують його як суб’єкта праці, пізнання і спілкування» [1, с. 26].

Вчені, які орієнтуються на психолінгвістику, пов’язують ментальну сторону стереотипу з діяльністю людей, досліджують стереотип народів, рас, груп, відзначаючи емоційно-вартісні риси. Науковці етнокогнітивного напрямку, зокрема польські вчені Бартмінський, Панасюк, пов’язують поняття стереотипу з мовною картиною світу [16, с. 84; 17, с. 63]. Актуальна проблема створення теоретико-ідеологічної, духовно-моральної атмосфери для розвитку національних культур, набуття ними повнокровного життя, цілісності та природності свого функціонування. В умовах тоталітарної системи багато національних культур фактично відірвалися від творчих пластів народного життя, які здатні вдихнути їм нове життя. Тому найважливішим завданням є забезпечення наступності національних культурних цінностей, що мають неминуще значення. Саме зв’язок між поколіннями створює умови для формування цивілізації, високих етичних і естетичних цінностей [14]. Культура корінням сягає у фольклор, в історичну пам’ять народу. З розривом цих низок і пов’язане катастрофічно швидке духовне зубожіння, стрімке наростання кризи в культурному житті. В епоху активізації міжкультурних контактів, вдосконалення інформаційних технологій, процесів глобалізації представляється

актуальним дослідження проблем міжкультурної комунікації як сукупності різноманітних форм відносин і спілкування між індивідами і групами, що належать до різних культур. Метою міжкультурної комунікації є не тільки оптимізація та ефективність обміну інформацією, а й адекватне її розуміння, зростання взаєморозуміння між рідною культурою і екзостереотипи, що віддзеркалюють систему уявлень однієї культури про іншу. Вчені виокремлюють соціальні, ментальні, культурні стереотипи, етнокультурні тощо. Найбільш яскраво вони знаходять своє вираження в етнічних стереотипах як квінтесенції культури [17, с. 63-84; 15, с. 3].

Етнопсихолог Бабич І. виокремлює позитивні, негативні і амбівалентні стереотипи [3, с.29]. Автостереотипи, як правило, відрізняються компліментарністю, позитивною оцінкою. Гетеростереотипи більш критичні, їх відрізняє емоційність, афектність, опора на досвід міжкультурної взаємодії попередніх поколінь, фільтрація інформації, відповідної певним цінностям і поглядам, акцентування уваги на феноменах, що значно відрізняються від рідної культури, ігнорування нюансів, тяжіння до крайнощів.

Зазвичай гетеростереотипи є або дуже позитивними, або, навпаки, вкрай негативними. У багатьох мовах слово «іноземець» позначено негативним змістом, володіє такими семантичними відтінками, як чужий, чужорідний. Лінгвокультурологи стереотип розглядають як інше явище «уявлення» фрагмента дійсності, фіксовану ментальну «картинку», що виступає результатом відображення у свідомості особистості «типового» фрагмента реального світу, певний інваріант певної ділянки картини світу»[7, с. 35].

Лінгвокультурний стереотип тотожний стереотипу в комунікативному розумінні, а в другому постає певним фрагментом концептуальної картини світу, що існує у свідомості, певним образом-уявленням, ментальною картинкою, наділеною специфічними властивостями, певним усталеним, мінімізовано-інваріантним, обумовленим національно-культурною специфікою уявленням про предмет або ситуацію. Стереотип є одночасно і формою, і способом бачення світу[5, с. 72].

Аналіз культурних стереотипів припускає використання комплексу дослідницьких підходів. В першу чергу, слід виявити особливості картини світу і ментальних установок, оскільки саме вони задають призму, через яку людина сприймає світ. Механізми перцепції, характерні для менталітету, сприяють формуванню різних образів реального світу, зумовлюють бачити одне й вперто не помічати інше. Ментальність народу знаходить своє вираження в мовній концептуалізації. Мова є дзеркалом культури, відображає світовідчуття та досвід народу, соціально значиму інформацію, ціннісні установки, моделі поведінки [9, с. 1516]. Дана проблема активно досліджується в роботах вітчизняних вчених, пробою реконструкції картини світу і людини є образи, які відзеркалено в мові, фольклорі, обрядах, є ключем до пізнання культури, інтерпретації дійсності. Стереотипи часто поєднують реалізм з міфічністю. Людина, що живе в такій культурі, не ізольована, а, навпаки, перебуває в «інтимних зв'язках» зі світом природи, складниками оточуючого нас світу, що набувають символічного значення. Формування навичок міжкультурного спілкування починається в дитячому віці, коли, спілкуючись з дорослими і однолітками, вбираючи усну народну творчість (казки, пісні, ігри), дитина прилучається до цінностей культури, уявлень про норми поведінки і взаємовідносин, розвиваючись у міру накопичення і засвоєння життєвого досвіду. У процесі інкультурації в кожній етнічній культурі закладається механізм виховання в її представників, в першу чергу, поваги до своїх традиційних цінностей, а потім до інших культур [8, с. 125-141].

Таким чином, формуючись і проявляючись в традиціях, етнічний стереотип стає елементом самозбереження етносу як цілісного і неповторного організму. Цей стереотип відіграє консолідуючу роль у становленні етнічної групи і етносу в цілому. Потрапляючи в іноетнічну культуру, людина опиняється в ситуації, коли звичні стереотипи поведінки не прийнятні. Часом здається, що представники різних етносів обов'язково зрозуміють один одного, якщо вони познайомляться ближче. Однак при низькому рівні міжкультурної компетенції посилюються негативні стереотипи і спостерігаються прояви агресивності. За допомогою етнокультурних стереотипів і інформаційних зв'язків здійснюється розподіл інформації та організація узгоджених дій всередині етносу. Традиційно, в цій якості виступають візити, публічний і

внутрішньо сімейний етикет, інші інститути, за допомогою яких люди вступають в контакт один з одним, завдяки яким створюється і зберігається соціокультурна спільнота етносів.

Результативними компонентами національної самосвідомості в контексті взаємозв'язку цих двох рівнів є національні соціокультурні стереотипні уявлення про національний характер свого або іншого етносу (антропостереотипи). Такі стереотипні уявлення у процесі своєї актуалізації виконують потенційну деструктивну роль у міжкультурній комунікації, оскільки базуються на таких механізмах масово-буденного шару національного самопізнання, як вибірковість сприйняття, абсолютизація відносних етнічних властивостей, тенденційність у їхній оцінці, генералізація окремих неістотних для етносу явищ. Стереотипність стосується радше набору висловів мовного етикету, спільного для національної спільноти на певному історичному етапі, і їх використання мовцями. Взаємне міжкультурне сприйняття насамперед визначається стереотипними уявленнями. виявлені стереотипи про риси національного характеру кожної з означених національних спільнот свідчать про необхідність системи роботи щодо їх адекватного сприйняття, попередження і подолання негативних стереотипів стосовно певних народів.

Етнічний фактор у XX – поч. XXI століття продовжує впливати на соціальний розвиток в глобальному масштабі, охоплюючи як східні культури, так і західне суспільство «постмодерну» [11, с.28-69]. Міжкультурне спілкування є тим соціокультурним механізмом, який забезпечує можливість узгодженої людської діяльності. Способи реалізації цієї ключової функції специфічні в різних народів. Національна культура є універсальною матерією для всього людства, бо існує щось спільне між культурами, створеними різними поколіннями одного і того ж етносу, відокремленими тисячоліттями. Є також щось спільне між культурами різних народів, існуючих в одну і ту ж історичну епоху, про що свідчить вся історія і глобалізована мультикультурна культура сучасності [10, с. 27].

Духовний, культурний початок є умовою життєдіяльності людини, так само як і матеріальне. Вони невідокремлені одне від одного. Сьогодні тільки культура з її новими цінностями може зблизити нації, гармонізувати їх взаємини. Навіть економіка, при її засадничій ролі, не зможе виконати це завдання настільки ефективно, як це в змозі зробити культура. Єдиний економічний простір можливий лише при культурній сумісності народів, тісного взаємозв'язку національних культур.

Європейські та Кавказькі країни і суспільства наприкінці XX століття вступили в нову епоху, яка має свою соціокультурну та психологічну специфіку. Після розпаду Радянського Союзу народи (в тому числі кавказькі) опинилися в абсолютно нових історичних обставинах, що обумовили нові проблеми: в суспільстві формуються відповідні новій дійсності, зовсім інші ментальні структури, виробляються культурні та психологічні навички для життя в новому, глобалізованому та віртуалізованому світі. Історія Нового часу створила механізм перетворення народів імперії в політичні нації. Процес цей носить кризовий характер – перетворення імперських культурних і політичних традицій в національні вимагає вироблення нової, національної стратегії ідентичності.

Проблеми національного розвитку трансформуються в проблеми національної політики, які в свою чергу ініціюють політизацію національних рухів. Суспільство – не безформний організм і не проста сума різних соціальних феноменів, форм і сфер соціального життя, кожна з яких розвивається за своїми специфічними законами. Це – єдиний організм, універсальна соціальна система. «Саме системні закони цього суспільного організму ... – зазначає В. Афанасьєв, – є вищими для цих сфер і форм законами, мірою всіх інших, більш приватних, специфічних закономірностей» [1, с. 256].

Такі закономірності можуть сформувати стереотипи, оскільки ми встановили, що саме схильність до однозначного сприйняття, абсолютизації об'єкта обумовлює дестабілізуючий вплив негативних стереотипів та поляриність оцінок. Аналіз національних соціокультурних стереотипів мовленнєвого спілкування азербайджанців та українців свідчать про запас знань, що забезпечує адекватне розуміння почутого, написаного, є важливим як умова уміння читати,

писати, слухати, говорити. Національні соціокультурні стереотипи є інструментом під час спілкування, що полегшує сприйняття і розуміння художньої та наукової, публіцистичної літератури й взагалі сприяє повноцінній комунікації в поліетнічній державі. Стереотипи містять певну систему очікувань від представників іншої культури, сприяють фіксації позитивної інформації про самих себе і, як правило, негативної інформації про представників інших культур, що може викликати появу упереджених понять і дефіцит взаєморозуміння між учасниками міжкультурної комунікації.

Звернення до історичної пам'яті народу, до його духовних витоків поверне національну культуру в природне русло розвитку, дозволить їй набути якісну визначеність свого вигляду, неповторну індивідуальність і самобутність, підтримувати традиції культури, визначить завдання шляхів і засобів їх збереження і розвитку.

Список використаних джерел

1. Афанасьев В. Т. Системность и общество. – М. : Политиздат, 1980. –С. 256
2. Бодалев А.А. Личность и общение. – М,1995. – 272 с.
3. Бабич И.Л. Теория и практика мультикультурализма / Исследования по прикладной и неотложной этнологии. –М., 2009. –№ 215. – С. 1– 49
4. Завгородня Л.В. Природа стереотипу та стереотипні інновації у публіцистиці // Семантика мови і тексту. Зб. статей УІ Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 197–201.
5. Колесов В.В. Язык и ментальность.– СПб., 2004.–С. 20–21
6. Леонтович О. А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения. Монография. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.
7. Маслова В.А. Homo Lingualis в культуре. – М., 2007.–С. 35
8. Ослон А. Уолтер Липпман о стереотипах: выписки из книги «Общественное мнение» // Социальная реальность. – 2006. – №4. – С. 125–141.
9. Русское культурное пространство. Лингвокультурологический словарь / Под ред. И.С. Брилев, Н.П. Вольская, Д.Б. Гудков, И.В. Захаренко, В.В. Красных. – Вып. 1. – М., 2004. – С. 1516
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник - Полтава – Київ, 2008. – С. 27
11. Сикевич З.В. Социологическое исследование: практическое руководство. – М-СПб. 2005. – С. 28-69
12. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 40-76.
13. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: (Учеб. пособие) – М. : Слово/ Slovo, 2000. – 624 с.
14. Шукуров И. Тот, кто находит себя, обретает истину//Бакинский рабочий. 1992. 23 декабря.– С. 3.
15. Язык и национальное сознание/Под ред.И.А.Стернина.– Вып.8. –Воронеж, 2008. – С. 3-8
16. Panasiuk J. O zmienności stereotypów // Język a kultura. T.12. –Wrocław, 1998.– S. 84-99.
17. Bartmiński J. Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki // Język a kultura. T.12. -Wrocław, 1998. –S. 63 – 84.

This article is devoted to some aspects of intercultural communication. In particular the problems of cultural perception are being analysed. An attempt has been made to investigate the role of stereotypes in the process of cultural perception. In article some groups of stereotypes are defined. Main components of endostereotypes and exostereotypes are analyzed and compared. The article also deals with the problems of viewing these stereotypes through mentality.

Key words: culture, stereotype, endostereotype, exostereotype, cultural perception, intercultural communication.